

Rode bessen

DOOR DR L. FAÇEE SCHAEFFER, HUISARTS TE AMSTERDAM

„On peut blâmer les anciens pourvu
qu'on imite leur prudence”

Rocques

Dit is het verhaal van Henkie, een jongetje van drie en een half jaar bij ons uit de straat. Hij ligt in het ziekenhuis, omdat hij rode besjes heeft gegeten. Dat weten wij nu, nadat het raadsel is opgelost.

Het begon op zaterdagavond. Toen moest de dokter komen omdat Henkie zo'n vreselijke pijn in de buik had gekregen. Hij was goed naar bed gegaan en niets wees er op dat hij ziek zou worden. Hij gaf wat over maar had geen diarree; koorts had hij niet. Het onderzoek van de buik leverde geen bijzonderheden op. Er waren geen redenen aan appendicitis te denken of aan een invaginatie. Er was geen urine-weginfectie noch een afwijking in de keel of de longen. Toch maakte het jongetje de indruk erg veel pijn te hebben. De pijn zakte echter in een paar uur af en ook de volgende dag, zondag, had hij maar weinig klachten; er was ook toen niets te vinden.

Maandagmorgen speelde Henkie weer op straat. Ik lette op hem, omdat hij een van die belhameltjes is, die er een plezier in vinden het zand uit de zandbak voor de deur met handenvol tegen de auto te gooien. En inderdaad, 's middags lag er zand op de auto en ik beschouwde hem dus als genezen. De knaap was bovendien 's morgens met z'n moeder op het spreekuur geweest en mankeerde toen ogenschijnlijk niets. De moeder, niet bijster scherp van geest, kon toen wel een antwoord geven op een vraag, reeds bij het eerste bezoek gesteld, of de jongen soms iets had gegeten. Zij had gemerkt, dat Henk rode besjes had gegeten van een vaag beschreven boom, die in een, met een even vaag handgebaar aangeduide, tuin stond. Zij had in Henkies broekzakken besjes ontdekt en hem laten wijzen, waar hij die had geplukt.

Bomen of struiken met rode bessen staan er hier veel. Ik reep mij voor de geest welke ik mij herinner. In de eerste plaats de cotoneasters in verschillende soorten; zij vormen vermoedelijk het overgrote deel van de thans prijkkende bessen. Ze zijn een beetje vergiftig en bevatten amygdaline, een blauwzuurachtig glucoside. Ze zijn echter onaangenaam van smaak; Henkie klaagde niet over de mond, de uitademingslucht had geen blauwzuurlucht; bij de vergiftigingsverschijnselen hoort hoge koorts.

De vruchten van de krentenboom, waarvan hier prachtige exemplaren staan, zijn eetbaar, evenals die van de berberis en de rozebottels.

Alleen de hulstbessen zijn werkelijk giftig: „Der Genusz der Beeren verursachte bei Kindern Vergiftungen mit Gastroenteritis (Erbrechen, heftige Diarrhöen). Es sind Todesfälle vorgekommen” (*Geszner*).

Zo vaag de moeder was geweest in haar beschrijving van de boom met de bessen, zo zeker wist zij, dat het geen hulst was; die boom kende ze veel te goed.

Dus vroeg ik haar de boom op te zoeken er een flinke tak mét bessen af te breken en bij mij te bren-

gen. Uit nieuwsgierigheid, want ongerust maakte ik mij niet. Dat kwam pas later!

Ik kreeg van haar een tak, die leek op die van een kerstboom met miniatuur kaarsjes van een helder-rode kleur. De twijgen aan de tak zijn in één vlak geschikt en de bladeren zijn naaldevormig, donker groen van boven met een lichtere onderkant en in twee rijen langs de twijgen geschikt. De vruchtjes, die niet overtalrijk zijn (aan de flinke tak, die ik kreeg, prijkten er een zestal) hebben een prachtige koraalrode kleur. Ze zijn zo groot als een aalbes, maar wat langwerpiger. Het valt dadelijk op, dat de zaadmantel (het vruchtvlees) het enkelvoudige zaad niet geheel omhult: de top van het vruchtje is open. De naam is *Taxus baccata*, taxusboom.

Toen begonnen mijn zorgen, want de taxus is een bijzonder giftige boom. Ik herinner mij oude verhalen. Hoe paarden van een taxushaag aten en zo snel stierven, dat zij hun laatste hap nog in de bek hadden. „Bij Vianen stierven op die wijze twee paarden en op een andere plaats een geit”, zegt *Miquel*. Lang geleden, weliswaar, maar het klinkt onheilspellend genoeg om nader te onderzoeken.

De *taxus baccata* is een boom met een indrukwekkende, zo niet huiveringwekkende staat van dienst. Reeds in het grijs verleden werd het hout gebruikt; het is hard en buitengewoon duurzaam. Uit opgegraven resten is gebleken, dat de neolithische bewoners van de Zwitserse paaldorpen al bogen van taxushout gebruikten, en duizenden jaren is de boom wapenleverancier gebleven. *De l'Obel* noemt het dan ook Boghout. Er is ons overgeleverd, dat het sap van de *taxus* (af-treksel van de bladeren), een zwaar vergif, gebruikt is om de pijlpunten in te dopen, om het wapen „tweevoudig dodelijk te maken”. Het is op grote schaal gebruikt voor moord en zelfmoord en niemand weet, hoe vaak de loop der geschiedenis is veranderd door een met taxussap vergiftigde dronk. Zijn onmisbaarheid en het besef van zijn gevaarlijkheid deden hem, in Engeland, aanplanten op de kerkhoven: onbereikbaar voor het vee en gemedend door de mensen. Toen zijn rol van beschermer en handhaver der vrijheid was uitgespeeld — overgenomen door staal en kruit — bleef zijn lugubere reputatie, zijn gebonden zijn aan dood, verderf en kerkhof. Het was de boom des doods, en tot deze dag bleef die naam bewaard (*Heukels*). Toen is ook de uitroeiing begonnen, waardoor hij hier verdween en in Duitsland alleen nog in afgelegen wouden voorkomt. Als een vreemdeling keerde hij hier terug, om de taxushagen van de Le Notre tuinen uit de prui-kentijd te vormen. Een vreemdeling, die door de Flora Batava, monsterverzameling van alle in Nederland in het wild groeiende planten, niet wordt genoemd.

„— den Ibenboom ghehouden is gheheel quaat ende dootlyck/ ende als Aegina segt/dat hy den Griekschen naam (smilax) heeft/omdat de pilen daarmede bestrecken ende vergift werden (wiens tacken oock als Virgilius seght tot boghen ghechromt worden) —” (*de l'Obel*).

Reeds Dioscorides schrijft dat slapen in zijn schaduw dodelijk was en tweeduizend jaar later (1563) schrijft men hem na: „— hy is so scadelyck ende fenynnich, dat die ghene, die onder die lombere van hem slapen, daaraf cranck worden, somyt sterven —” (*Dodoens*).

Zelfs in het begin van de negentiende eeuw (1831) is men dit geloof nog niet helemaal kwijt:

„— neuere Beobachtungen haben das nicht geradezu bestätigt, doch gibt Richard zu, dasz er — einen leichten kurz dauernden Kopfschmerz empfunden habe“ (*Winkler*).

De boom groeit zeer langzaam en wordt bijzonder oud; een leeftijd, die evenzeer een verbinding met het verleden vormt. Het is waarschijnlijk, dat de oudste boom van Europa (ergens in Zuid-Duitsland) een taxus is; er zijn exemplaren bekend, waarvan vaststaat, dat zij meer dan duizend jaar oud zijn. Het wekt gevoelens, die we ook ondervinden in de omgang met oude mensen, oude boeken en oude gebouwen; een verdederend en romantisch gevoel van „wat zal die een boel hebben meegemaakt“. Herinnert u zich dat Hamlet's vader stierf door het sap van de taxus? Beseft u, dat de moordenaar nog leeft?

Het is een menselijke trek zich te verlustigen in de zonden van anderen en ik beken, dat ik met een zeker genoegen alles las, wat ik u hier navertel. Ik mijmerde ook wat over de merkwaardigheid, dat een zo gevaarlijke boom zomaar in ieders tuintje mag groeien. (Elders maakt men er ook een werkzaam, maar uiterst gevaarlijk abortivum van; gelukkig wordt het daarvoor hier nooit gebruikt). En ik had het prettige gevoel, dat Henkie er goed doorgerold was, nu het tweemaal vierentwintig uur geleden was, dat hij de giftige bessen had gegeten. Maar ik had te vroeg gejuicht. Vanavond, op dezelfde tijd als zaterdag, was er weer alarm. Opnieuw had Henkie heftige buikkrampen en evenmin als zaterdag is er iets te vinden.

Toen sloeg mij de schrik om het hart. Want ik vertelde u nog niet, wat ik las in „British Poisonous Plants“, een uitgave van het Engelse ministerie van landbouw en visserij. Vanmiddag streepte ik daar aan: „Children have died from eating the cups“ en ook „The commonest symptom of Yew poisoning is sudden death“.

De vergiftige stof uit de taxus baccata is taxine, een alkaloïde met eerst een centraal prikkelende, maar later een verlamende werking, ook op het ademhalingscentrum. Het is verder een sterk werkend hartgif; sterker toxisch dan digitalis (maar zonder de specifieke digitaliswerking). Vergiftiging leidt tot bloeddrukdaling, dilatatie en stilstand van het hart. Taxine veroorzaakt verder een ernstige gastroenteritis, diarree en nierbeschadiging. Ook de abortieve werking bij mens en zoogdier schijnt farmacologisch te zijn bevestigd. Taxine komt in alle delen van de boom voor met één uitzondering, het rode vruchtvlees is niet giftig. De bladeren (naalden) bevatten 0,7 tot 1,4 procent taxine (soms meer, tot 2 procent toe); het zaad bevat gemiddeld 0,16 procent. Een decoctum van 50 tot 100 gram naalden is dodelijk voor de mens (*Geszner*).

Ge begrijpt, dat ik Henkie met spoed liet opnemen.

* * *

Vergiftigingen met taxus komen weinig voor. Elders misschien, omdat de boom bekend is en gemeen wordt; hier pleegt men onwetend en niets vermoedend de schaarse exemplaren te passeren.

Deze weinige bomen ziet men bovendien zelden vrucht dragen. Tot voor kort kende ik er maar één, maar die stond naast de voordeur van een onderwijzer. Ik herinner mij, indertijd eens te hebben gewezen op het gevaar van die verleidelijke bessen; de boom is nu verdwenen. Taxus is tweehuizig, zodat zaadvorming voor de eenzame exemplaren moeilijk is. Af en toe echter schijnt zo'n tweehuizige boom tweeslachtig te worden en misschien is dat ook met Henkies boom gebeurd, die ik in een ach-

tertuin vond; een prachtig exemplaar van zeker vier meter hoog en naar schatting dertig jaar oud. Een donkere boom, bezaaid met een honderdtal opvallende rode bessen. De eigenaar meende, dat hij deze bessen nooit eerder aan de boom had gezien.*

Henk is negen dagen in het ziekenhuis gebleven. Hij maakte het er goed, had geen klachten en er werd niets bij hem gevonden. De buikpijnen bleven weg, zodat men rustig afwachtte, omdat men aannam, dat de vergiftiging drie dagen voor de opname had plaats gevonden. In de ontslagbrief las ik:

„Wij stelden de waarschijnlijkheidsdiagnose op taxus baccata vergiftiging. Hiervan is bekend, dat niet het eten van de bessen, maar het kauwen op de naalden een intoxicatie met het alcaloïd taxin kan veroorzaken.“

Er is een merkwaardige tegenspraak tussen de eerste en de tweede zin. Dat kan ook niet anders, omdat de eerste wél, maar de tweede niet waar is. De literatuur wemelt van tegenstrijdige berichten, waarin enerzijds sprake is van het grote gevaar dat het eten van de bessen oplevert, en anderzijds dat het vruchtvlees wordt gebruikt voor het vervaardigen van hoestdranken, die ongestraft worden genuttigd. De bessen, die wat slijmerig zijn — vandaar de naam snotterbessen — zijn zoet en niet onaangenaam van smaak. Het is duidelijk, dat deze verschillen kunnen worden verklaard uit het al of niet mee opeten van de zaden en misschien speelt ook het al of niet stuk bijten van de pitten een rol.

Henkie nu had zaterdag ongetwijfeld het hele zaad verorberd en daarop een lichte taxinevergiftiging gekregen: een koliek. Zondags werd hij de gehele dag in huis gehouden en er gebeurde niets, maar maandagmorgen was hij weer present. 's Morgens voerde hij zijn gewone kattedwaad-programma uit, maar 's middags moet hij weer naar de boom met de snoepjes zijn gegaan; toen z'n moeder mij die avond weer riep, vertelde zij, dat ze opnieuw platgedrukte besjes in zijn zak had gevonden.

Weest dus bijzonder op uw hoede, wanneer u vermoedt, dat kinderen van deze bessen hebben gegeten. Ik blijf van mening, dat Henkie aan een groot gevaar is ontsnapt. Vandaar ook het motto boven dit verhaal.

British Poisonous Plants bull 161 (1954) Ministry of Agriculture and Fisheries.

Dodoens, R. (1563) Cruideboek.

Geszner, O. (1953) Die Gift- und Arzneipflanzen von Mitteleuropa.

Heukels, H. (1907) Woordenboek der Nederlandsche volksnamen van planten.

Kroeber, L. (1938) Das Neuzeitliche Kräuterbuch III Giftpflanzen.

Lobelius, M. (1581) Kruidtboek.

Miquel, F. de (1837) Noord-Nederlandsche Vergiftige Gewassen.

Roques, J. (1821-1825) Phytographie médicale.

Winkler, E. (1831) Sämtliche Giftgewächse Deutschlands.

* In een afgezonderde hoek van dit complex achtertuinen vond ik een heel woud taxusbomen. Een aantal ervan bloeide dit voorjaar (1961) uitbundig en dit stuifmeel kan de schuldige boom bereiken. Mijn Taxus-enquête leverde nog een groepje bomen op in een ander blok. Vasthoudend navragen leerde, dat verspreid in het tuindorp zeker nog drie bomen regelmatig bessen dragen.